

værk. Derimod kunne man godt have ønsket sig en mere konsekvent bortlugning af den alt for hyppige og helt unødvendige brug af historisk præsens, der gør fremstillingen unødigt urolig. Men alt i alt er der dog grund til at komplimentere udgiveren for et nydeligt stykke arbejde.

En egentlig anmeldelse af dette 20–30 år gamle værk er næppe rimelig. Det bør dog fremhæves, at det rummer en overordentlig grundig fremstilling af den centrale hæradministrations to hoveddele: den operative, organisatoriske ledelse og den økonomiske forvaltning. Det omfattende noteapparat vidner om oberst Kyhls vidtstrakte forarbejder i arkiverne, og denne i sig selv imponerende dokumentation suppleres yderligere af de mange in extenso aftrykte aktstykker. Oberst Kyhl kendte sit stof ud og ind. Han mistede aldrig orienteringen, selv når han bevægede sig i den enevældige administrations mest byzantinske afkroge, og han var dybt fotrolig med praktisk taget hver eneste embedsmand i den militære centraladministration. Derimod befandt han sig tydeligvis på mere usikker grund, hvad angår periodens politiske tildragelser, ligesom hans forestillinger om det politisk-administrative forløb i årene forud for 1660 kun kan betegnes som stærkt forenkede.

Den overordentlige grundighed, der præger fremstillingen fra begyndelsen til enden, er imidlertid også baggrunden for værkets svaghed. For nok er det opbygget efter en ganske klar disposition, og nok sluttes hvert hovedafsnit med et »Tilbageblik« (resumé); men det er alligevel et iøjnefaldende træk ved fremstillingen, at de lange linier i udviklingen alt for ofte må træde tilbage for den omhyggeligt beskrevne detalje.

Hverken hvad angår emnevalg, fremlæggelsesform eller sprogdragt kan oberst Kyhls værk betegnes som spændende. Til gengæld – og det er jo nok så væsentligt – er der tale om et grundigt, gennemsolidt og hæderligt stykke arbejde, der ikke mindst på grund af det fremlagte materiales omfang vil være til god nytte for den fremtidige administrationshistoriske og militærhistoriske forskning.

Knud J. V. Jespersen

Avhendingssaker 1667–1836 ved *Mons Sandnes Nygard*, i: Norsk historisk kjeldeskrift-institut. Den retshistoriske komisjon. Oslo 1976. 351 s.

Den stigende interesse for retshistorien har i de sidste decennier givet sig udslag i en øget udgiveraktivitet, især af tingbøger og domsprotokoller. Mons Sandnes Nygards her foreliggende udgiverarbejde adskiller sig fra flertallet ved at være udvalgt ud fra klart afgrænsede formueretlige kriterier: Sagerne er alle koncentreret om de særlige problemer, som kunne opstå i forbindelse med overdragelse af fast ejendom.

Den valgte periode, 1667–1836, er kendetegnet ved en støt voksende rigdom på retskilder, som takket være et efterhånden fast indarbejdet protokolleringssystem for en meget stor dels vedkommende er bevaret for efterverden. En ulempe for den, som ønsker indblik i eller kendskab til nyere tids kildemængder, er det imidlertid, at disses uoverskuelighed gør arbejdet ikke blot tidsrøvende, men ganske uoverkommeligt for den enkelte, især hvis man søger lavere instansers afgørelser. At foretage et udvalg ud fra klare kriterier bereder vejen for andre forskere. Man kunne ønske, at flere ville følge dette gode eksempel.

En anden vanskelighed, som møder den, der vil studere ældre retspraksis, er, at retsprotokollerne ofte ligger spredt i arkiver på forskellige steder, især når der som her er tale om at gengive norsk retspraksis fra en periode på 169 år, hvoraf højesteret i København fungerede som øverste instans i de 147, idet Norge jo først fik sin egen højeste-

ret i 1815. Det er indrettes dog, at overhofretten i Kristiania, som oprettedes i 1667, var øverste centraldomstol for Norge i alle sager, som ikke ankedes til højesteret. Overhofretten skulle efter fleres mening praktisk have fungeret som højesteret, derved at kun et fåtal af sager skulle være blevet anket. I sin meget instruktive indledning til kildesamlingen påviser Nygard, at denne antagelse ikke holder stik, i hvert fald ikke f.s.v. angår sager om ejendomsoverdragelse, men formentlig heller ikke udenfor. Det synes som om herved 37-38 % af alle sager i perioden 1710-1797 blev ført videre til højesteret i København.

Udgiveren har gjort en stor indsats for at præsentere sine kilder på en let tilgængelig måde. Den omfattende indholdsliste giver en kort, kronologisk ordnet, sagsbeskrivelse med oplysning om afgørelsen i øverste instans, dato for afgørelsen samt parternes navne. Gengivelsen af de enkelte sager omfatter alle behandlende instanser, men i omvendt rækkefølge med underinstansen til sidst. Selvom indholdslisten er omfattende, kan den ikke opveje det meget store savn af et sagregister. Et sagregister forhøjer enhver domssamlings brugsværdi i betragtelig grad. Det er ikke min agt at klandre Den retshistoriske kommisjon i Oslo for andres unkladelsessynder i denne retning; men jeg kan ikke undlade at udtrykke min beklagelse over, at kommissionen ikke har distanceret sig fra den efterhånden så udbredte svaghed ved mange ellers værdifulde kildeudgivelser fra de senere år.

Skønt kildesamlingen kun vedrører sager, som har sit udspring i rent norske tvister, har den en klar interesse også for dansk retshistorie og historie. Retsgrundlaget var efter 1687 Christian V's Norske Lov, som i mangt og meget indførte dansk retsopfattelse i Norge. Derfor var også retsudviklingen i Norge væsentlig for resten af monarkiet.

Samlingen rummer oplysninger om en række forhold af økonomisk, social og kulturel interesse langt uden for den specifikke retshistoriske sfære. Mange sociale tragedier skjuler sig f. eks. bag det nøgterne obligationsretlige begreb: misligholdelse af en kontrakt.

Uden i øvrigt at gå nærmere ind på de enkelte sager, vil jeg blot nævne nogle af de sagstyper, som var hyppige og dermed formentlig afspejlede visse økonomiske sammenhænge.

At odelssager var talrige, kan næppe undre, derimod er det måske mindre almindeligt kendt, at mange ejendomshandler blev indgået mundtligt og som ofte opretholdtes under henvisning til NL 5-1-1: »Enhver er pligtig at efterkomme, hvis hand med Mund, Haand og Segl lovet og indgaaet haver«. Det forekom ikke helt sjældent, at en mand søgte at slippe ud af et kontraktforhold under henvisning til, at aftalen blev indgået i drukken-skab eller i et lystigt lag under barselgilde. Problemet om ugyldighed og muligheden for at hæve en kontrakt under henvisning til en eller anden form for misligholdelse, herunder mangler ved ejendommen, var fremherskende. Der er næppe tvivl om, at man i denne samling kan hente mange bidrag til yderligere uddybning af ugyldighedslærens udvikling i det 18. århundrede.

Det bør også tilføjes, at både overhofretten i Kristiania og højesteret i København igennem voteringerne fra sidste halvdel af 1700-tallet viste ikke blot kendskab til, men også påvirkning fra fremmed ret, især fra romanistisk doktrin.

Indledningen oplyser, at et fåtal norske sager allerede tidligere har været publiceret, bl. a. i Thøger Nielsens Uddrag af Højesterets Voteringsprotokoller. Det havde været nyttigt, om Mons Nygard som bemærkning til den enkelte sag havde anført, hvilke sager, der således var publiceret andetsteds, især hvor det drejer sig om sager, der, som f. eks. hos Thøger Nielsen, allerede er sat ind i en afklaret privatretshistorisk perspektivering.

Avhendingssaker 1667-1836 er udtryk for et prisværdigt initiativ, sagsudvalget omfatter en række vigtige formueretsproblemer og afspejler tillige væsentlige økonomiske og

sociale forhold i Norge i en vigtig del af den nyere tids historie. Det må betragtes som et nødvendigt og værdifuldt arbejdsredskab for den, som arbejder med dobbeltmonarkiets forhold frem til omkring adskillelsen.

Inger Dübeck

Comenius' självbiografi. Comenius about himself. Årsböcker i svensk undervisningshistoria, vol. 131, årgang LIV, 1974. Stockholm 1975.

Bogens titel dækker over en svensk og en engelske oversættelse af Comenius' sidste skrift, *Continuatio admonitionis fraternæ de temperando charitate zelo . . . ad S. Maresium* fra 1669–70. Bogen indeholder desuden en facsimile-gengivelse af den latinske grundtekst, en introduktion på engelsk ved Milada Blekastad, samt en række breve (hvoraf nogle hidtil ikke har været trykt), der yderligere belyser nogle af de begivenheder, Comenius omtaler i skriftet.

Det er, som Milada Blekastad selv gør opmærksom på, en tilsnigelse at kalde skriftet en selvbiografi; det er en apologetisk irettesættelse af teologiprofessoren i Groningen Samuel Maresius (Des Marets), som i sin *Antirrheticus sive defensio pii zeli pro retinenda recepta in Eccl. Reform. doctrina, præsertim adv. Chiliastas et Fanaticos* (Groningen 1669) havde angrebet Comenius for hans pansofiske tanker, som Maresius ser mere politiske end idealistiske motiver bag; han anklager Comenius for at drive dobbeltspil. De første 38 paragraffer af *Continuatio* er en omhyggelig tilbagevisning af disse anklager; først med paragraf 39 begynder de mere selvbiografiske skildringer, som dog stadig må ses ud fra det apologetiske hovedsigte. – Man kan undre sig over, at udgiverne alligevel har fastholdt ideen om en selvbiografi i bogens titel – ikke mindst, da der i introduktionen henvises til en række andre skrifter af Comenius, der i ikke mindre grad end det foreliggende beretter om hans liv og virke.

Comenius var, da skriftet blev til, internationalt kendt, mange steder også anerkendt for sine pansofiske og pædagogiske ideer. Nogle af skildringens højdepunkter finder man imidlertid, hvor Comenius beretter om sine møder med personligheder, der tydeligt tegner sig som modsætninger til Comenius selv; således skildringen af Comenius, pansofiens forkæmper, overfor filosofen Descartes, eller af Comenius, den exilerede patriot, overfor politikeren Axel Oxenstierna. Så store modsætningerne end er, er der i disse skildringer et ubetvivleligt moment af renhertethed fra begge parter side, på hvilken baggrund Maresius' nidske, insinuerende angreb kommer til at tage sig usle ud, hvilket Comenius ganske givet også tilsigter. At Comenius i øvrigt ikke kom til at stå som helt retfærdiggjort overfor sin umiddelbare eftertid skyldtes bl. a. at Pierre Bayle i sit *Dictionnaire* støttede sig til Maresius i artiklen om Comenius.

Det er første gang, *Continuatio* foreligger i en samlet udgave; det nåede at komme i trykken inden Comenius' død i 1670, men det nåede ikke at blive udgivet. Trykbladene, som nu befinder sig i Leningrad, blev genfundet i 1913 af Ján Kvaala, som også udgav paragrafferne 39–128 af *Continuatio*; i 1961 udgav Antonín Škarka paragrafferne 1–38. Først med denne udgave, som er facsimileret efter trykbladene, foreligger der en samlet udgave af, hvad der blev færdigt af *Continuatio*. Trykningen blev øjensynligt standset ved Comenius' død, og teksten ender i sin nuværende form temmelig abrupt med paragraf 128.

Continuatio har interesse i en bredere sammenhæng også udenfor den egentlige Comenius-forskning – bl. a. altså for svensk undervisningshistorie, hvilket er den direkte motivation for udgivelsen i »Årsböcker«. Det er et prisværdigt initiativ, og udgiverne har i det store og hele løst deres opgave godt. Jan-Olof Tjåders oversættelse til svensk er præcis